

Карколомні пригоди республіки й кардинал Белларміно

АНТОН ГЕРАСИМЕНКО

5 ЛЮТОГО 2020

Яка система правління найбільш християнська? Здається, що в ХХІ столітті безглуздо ставити таке запитання: сучасні католики здебільшого живуть у сформованому секулярною політичною думкою середовищі, де дискусії про християнськість політичних систем актуальні хіба в історичному контексті. Але криза ліберальних демократій і неминуче, на думку деяких політичних теоретиків, переосмислення ролі держави в житті суспільства спонукають у пошуку дороговказів повертатися до нерозв'язаних суперечок минулого.

Франческо Гайез. "Остання година дожа Маріна Фальєро", 1867.

Серед західних християн достатньо прихильників монархізму, які вбачають у ньому ідеальний, традиційний суспільний лад, ґрунтований на божественному праві (*jus divinum*). Монархізму протиставляють республіканізм, пов'язуючи його з ліберальною демократією, натхненою кривавою Французькою революцією 1789 року. Справді, Французька революція та її ідейні послідовники – більшовики, секуляристи, а згодом і ліві XXI століття – підхопили ідею республіки на штандарти, вирвавши з історичного й релігійного контексту. Та чи монархія – це єдина християнська політична система, чи все-таки християнська республіка теж має право на існування?

Республіку, звісно, не без підстав протиставляють монархії. Цей термін походить від

латинського «*res publica*» (буквально «спільна річ» або «річ народу») – словосполучення, уперше застосованого до державного ладу 509 року до Р. Х., коли люд Риму вигнав останнього короля, Луція Тарквінія Гордого, і, замість обрати нового, встановив систему влади, базовану на поєднанні аристократії й демократії з переважанням першої. Уже тоді був сформульований, хай і не на папері, основний принцип республіканізму: владу вершать відповідальні громадяни, обираючи службовців, що керують суспільством заради суспільного ж блага. Монарх у класичному розумінні не відповідає цьому принципу, бо, по-перше, його влада спадкова, а не виборна; по-друге, він править одноосібно й посмертно; а по-третє, виконує власну волю, а не волю громадян.

Говорячи про корені сучасного протиставлення республіки і монархії, потрібно звернутися до Нового часу та його потрясінь. У XVI столітті нідерландські протестанти, що повстали проти католицьких іспанських монархів, наголошували на антимонархічному аспекті республіканізму, зручному для пропаганди: він приваблював заможних містян, які вважали свої права обмеженими порівняно з правами багатих феодалів. Думку про нібито вроджені вади монархії частково підхопили французькі гугеноти, які поклали нідерландський казус в основу політичної традиції, що отримала продовження в утопічних ідеях просвітництва, а кульмінацію – у катастрофі Французької революції.

До 1789 року католицька політична теорія, хоч і схилилася до монархізму як земного образу божественного ладу (один Бог на чолі універсуму – один Папа на чолі Церкви – один король на чолі держави), усе-таки визнавала потенційну користь республіканського устрою для суспільства. Скажімо, святий Тома Аквінський запозичив у грецького історика Полібія схему «три хороші – три погані», яка протиставляла хорошим системам – монархії, аристократії, демократії – їхніх антиподів: тиранію, олігархію, охлократію. Аквінат вважав монархію кориснішою з різних причин, а насамперед тому, що якнайбільше зосередження влади в одній особі дає цій особі змогу якнайефективніше діяти заради суспільного блага. Авторитет святого Томи був визначальний для католицької думки середньовіччя та просвітництва, а після Французької революції, яка під республіканськими гаслами вдалася до терору й переслідувань Церкви, сама ідея суспільного врядування опинилася під осудом. Для багатьох поколінь французьких католицьких мислителів слово «республіка» означало відкинення божественного права й самого Бога. З другого боку, з республіканської ідеї вирости комунізм і ліберальна демократія, які, кожне на свій лад, стали в опозицію до християнства, намагаючись якщо не знищити його, то бодай переписати. Начебто очевидний конфлікт.

Утім, історія не дає підстав для такої категоричності. Задовго до революцій XVI століття чи атеїстичних теорій просвітництва в Європі існували приклади республіканського ладу, гармонійно поєднаного з християнськими принципами. Деякі з них, хоч і з перервами,

спадкували ще римську традицію; тут мова перш за все про старі республіки середньовіччя: Венецію, Геную й інші італійські міста-комуни. Найуспішнішою з них була Венеція: контролюючи на вершині своєї могутності значну частину Середземномор'я, вона проіснувала понад тисячу років, не зрадивши віри, і впала лише 1797 року, під натиском Наполеона. Торгові міста-держави Ганзейської унії формально перебували в складі Священної Римської імперії, проте зберігали автономію й виборність всіх керівних посад. Східні слов'яни теж мали республіки: Новгород і Псков. Від 900-х до 1200-х років існувала Ісландська Вільна Держава, якою врядували народні збори – альтінг (ця інституція діє досі, хоч і переходила колись під суверенітет датських королів). Ці живі й успішні системи поєднували опертя на божественне право та християнство з республіканським принципом відповідального громадянства, колективного управління та служіння загальному благу. Зрештою, будь-який католицький монастир схожий на маленьку республіку: посада настоятеля виборна, а сам він має служити братам, як заповідав Спаситель: «Ви знаєте, що ті, яких вважають князями народів, верховодять ними, а їхні вельможі утискають їх. Не так воно хай буде між вами, але хто з-між вас хоче стати великим, хай буде вам слугою, і хто з-між вас хоче бути першим, хай буде рабом усіх» (Мк 10, 42-44).

Ці доліберальні республіки об'єднує риса, яка дає змогу зрозуміти доленосні зміни в політичній думці Європи XVI століття: усі вони були торговими. Там, де бракувало сильного феодального ладу (як у Північній Італії, де й розквітли міста-держави, що давали відсіч самому німецькому імператорові), там, де через різні обставини місто, а не замок із феодалом, ставало центром, виникала потреба узгоджувати й упорядковувати стосунки громадян, які природно вважали одне одного рівними. У середньовічній Європі доволі виразно помітний поділ на торгові міста з республіканською формою правління й володіння землевласників із монархічною ієрархічною структурою. Одні й інші визнавали Папу та, користаючись популярною сучасною аналогією, були, по суті, «двома легенями» духовно-політичного організму, у якому гармонійно поєднувалися різні форми політичного устрою. І сам термін «*res publica*» позначав не устрій, що заперечує монархію, а суспільний лад – монархічний, демократичний чи аристократичний – який служить загальному благу. Під загальним благом, звісно, розуміли зокрема збереження центральної ролі християнства й Церкви в суспільному житті.

Поступово кількість людей, що жили не з сільського господарства, а з ремісництва й торгівлі, зростала також на традиційно землевласницьких територіях. Міста розвивалися й дедалі більше тяжіли до самоврядування. На початку XVI століття прагнення ширших прав поєднуються в містах із цікавістю до республіканської теорії, яку на той час детально опрацювали італійські політики й теоретики; апелювали вони до античного досвіду, такого популярного в ренесансній Європі. Поточний лад викликав дедалі більше запитань – навіть

владу Церкви взяли під сумнів. Урешті-решт християнський світ розколовся між протестантами й католиками: перші використовували суспільні напруги та грали на випередження; другі намагалися відповісти на безліч нових викликів. До шукачів відповідей належав святий Роберто Белларміно – Учитель Церкви, єзуїт і видатний контрреформатор.

Титанічним проєктом кардинала Белларміно став системний розгляд усіх помилок тогочасних протестантів. Одною з головних точок конфлікту була земна влада Папи та, ширше кажучи, Церкви; осмислюючи це питання, кардинал уписав його в контекст політичного устрою загалом. У праці «Про владу земну та духовну» він сформулював концепцію, яка примиряє демократію, аристократію й монархію. Божественне право, каже Белларміно, це джерело всілякої влади. Та якщо духовна влада наступників Петра виразно прописана, то щодо конкретних носіїв земної влади вказівок нема; отже, вона дана всьому людству – бо існувати зовсім без влади ми не здатні. А що все людство з практичних причин не може керувати собою, то воно потребує для цього окремих осіб. Обрання ж форми правління залежить від самих людей, бо й королі, і консули, й усі інші правлять людом тільки доти, доки він дає на це згоду. Белларміно нагадує історію Саула, першого царя євреїв, якого Бог поставив над ними лише тоді, коли вони самі попросили – а доти обраний народ не мав царів. Говорячи про правителів, він наводить приклад єпископів і папи – слуг і слуги слуг Божих – пояснюючи, що добрий правитель, навіть король, мусить вважати себе слугою підданих, а не навпаки. Учення ж апостолів про те, що «немає влади не від Бога» (Рим 13,1), стосується будь-якої політичної системи: й обраний консул, і спадковий монарх однаково втілюють божественний задум.

Об'єднує їх, згідно з баченням Белларміно, Католицька Церква з Папою на чолі: земна влада не може бути відділена від моралі, тож іноді мусить коритися духовній. Християнський світ за такого підходу постає як духовно-політична гармонія, *Res Publica Christiana*: складений із народів, що вільно обирають найкращу для себе політичну систему, він становить своєрідну «імперію душ», голова якої – сам Христос, а тіло – усі вірні, слухняні тому самому моральному закону. Папі ж належить роль своєрідного арбітра, що, як пастир усіх, зобов'язаний берегти ввірену отару від вовків – хай навіть ці вовки носять корони.

Богословські аргументи кардинала Белларміно були такі переконливі, що для боротьби з його впливом у протестантських регіонах призначали окремих теологів. Його політичну концепцію влади, від Бога наданої людям, які потім вільно обирають для себе спосіб правління, сприйняли прохолодніше: папа Сікст V навіть побачив у ній напад на авторитет понтифіків і хотів унести відповідний твір Белларміно до Індексу заборонених книг, але не встиг – помер. Замість гармонійного співіснування, про яке писав кардинал, Європа пішла шляхами абсолютизму й секулярного республіканства. 1789 року ці дороги криваво зіткнулися, сформувавши знайомий нам політичний світ. Що буде далі, покаже час.

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**